

І. А. Козир, К. І. Панченко, О. В. Чорний

ВАСИНСЬКИЙ КУРГАН СЕРЕДНЬОСКІФСЬКОГО ЧАСУ

У статті подаються результати дослідження кургану середньоскіфського часу біля с. Васине Знам'янського р-ну Кіровоградської обл. Пам'ятка вирізняється особливим типом наземної дерев'яної поховальної споруди, яка добре збереглася. В науковий обіг вводиться нова знахідка кам'яної антропоморфної стели.

Ключові слова: курган, середньоскіфський час, наземна гробниця, антропоморфна стела, тризна.

Навесні 2017 р. під час глибокої оранки у насипу кургану біля с. Васиного Знам'янського р-ну Кіровоградської обл. була виявлена верхня частина скіфської кам'яної антропоморфної стели з рельєфними зображеннями та свіжим зламом¹. На поверхні стели, особливо на її лицьовій частині, добре помітні пошкодження, заподіяні плугом.

Курган досліджений археологічною експедицією Центральноукраїнського державного педагогічного університету у серпні—вересні 2017 р. Фінансування робіт здійснювала Мошоринська сільська рада Знам'янського р-ну за сприяння Кіровоградської обласної державної адміністрації.

Курган 33 входив до групи VIII та знаходився у верхів'ї річки Бешки (на правому березі її правої притоки — річки Троньки: Кривульченко 2011, с. 146, 245)), правої притоки Інгульця

1. Про знахідку до Центральноукраїнського державного педагогічного університету повідомила вчитель історії Мошоринської ЗОШ Знам'янського р-ну Н. С. Демешко. Артефакт був фактично врятований завдяки співпраці археологічної лабораторії ЦДПУ та СБУ в Кіровоградській обл. за сприяння департаменту культури Кіровоградської ОДА.

у його верхній течії. Висота кургану — 1,7 м над рівнем сучасної поверхні, діаметр — 48 м. Поверхня кургану тривалий час розорювалась, його насип розтягнутий, має сегментоподібну форму. На вершині насипу, в місці знахідки частини кам'яної стели, виявились залишки перепаленого та зотлілого дерева. Насип кургану був значно пошкоджений під час Другої світової війни. В процесі розкопок у північному секторі кургану виявлені значні сліди руйнувань: бліндаж, окопи, ділянки перемішаного ґрунту від влучання снарядів. Знайдені артилерійський снаряд, граната, гільзи від куль, залишки рації та залізних предметів, дріт, металевий посуд, шматки руберойду, залишки дерев'яних ящиків тощо. Також на глибині 0,2 м від поверхні кургану було виявлено поруйновану нижню частину кістяка. Стан кісток дозволяє віднести його до періоду Другої світової війни.

Основне скіфське поховання здійснене на поверхні древнього горизонту, яка була ретельно очищена від дернового шару. Складна дерев'яна поховальна споруда була частково обпалена, але добре збереглася, що дозволяє достатньо повно реконструювати її архітектуру та зовнішній вигляд. У центрі поховальної конструкції знаходилась наземна дерев'яна гробниця квадратної форми, орієнтована за сторонами світу з невеликим відхиленням. Її розміри у придонній частині становили 5,5 × 5,5 м (рис. 5). За рахунок руйнування стовпових опор стіни гробниці у верхній частині зазнали деформації та похилились досередини. Тут розміри гробниці становили 5,25 × 5,4 м.

Каркас гробниці був збудований з дерев'яних брусів підквадратної форми товщиною 0,15—0,2 м. Бруси виготовлені з колод шляхом підтесування чотирьох граней для забезпечення

щільності прилягання. На багатьох брусах кути між гранями залишилися необробленими і зберегли округлу форму. Несучі конструкції — 10 дерев'яних стовпів, вкопаних вертикально по центру, кутках та вздовж стінок гробниці. Стовпи округлі в перерізі, мають діаметр від 17 до 28 см, заглиблені на 0,5—1 м від рівня древньої поверхні. Стан збереженості опорних стовпів різний: центральний стовп та стовпи, розташовані під південною і північною стінкою каркасу, зруйнувалися повністю до дна гробниці, а інші збереглися на висоту 0,16—0,73 м.

Стіни гробниці були виведені вертикально впритул до опорних стовпів, по кутках були покладені в стик. Західна стіна збереглася на висоту 1,3 м (п'ять повних рядів брусів), південна та східна — 1 м, північна — 0,9 м (по чотири ряди брусів). Переkritтя не збереглося, але його залишки прослідковано у стратиграфії заповнення гробниці та в окремих місцях на її стінах. Зафіксовані фрагменти брусів шириною 0,2—0,3 м, товщиною 0,12—0,15 м та фрагменти поперечних балок. Судячи з їх розміщення у заповненні гробниці, поперечні балки (щонайменше — 3) були покладені на стовпах із заходу на схід, а вже на них з півночі на південь — суцільне плоске переkritтя із обструганих прямокутних брусів.

Навколо квадратної гробниці, впритул до її стінок, була зведена складна дерев'яна конструкція із кількох горизонтальних шарів колод. Вони розміщувалися за чіткою системою: перпендикулярно до стінок гробниці та радіально на її кутах. Нижній ярус викладений із щільних стовбурів дерев, діаметром 30—40 см, довжиною 3,2—4 м, на яких у багатьох місцях збереглися залишки кори та, подекуди, обрубки гілок. Кожен наступний ярус укладався із коротших стовбурів або колод меншого діаметру у шаховому порядку, тож шари дерева східчасто звужувалась до вершини. Таким чином, плоске переkritтя гробниці, разом із прилягаючою кладкою колод та їх сегментів, утворили своєрідну «піраміду», загальним діаметром 12,5—13 м (рис. 3, 4). Висота «піраміди», що збереглася: у західному секторі — 1,3—1,4 м, з півдня та сходу — 1 м, з півночі — 0,9 м. Всі ці стоси дров штабелювалися дуже щільно, а у верхній частині конструкції для заповнення об'єму використовувалися розколоті поліна (рис. 7). В окремих місцях для укріплення кладки вкопувалися вертикальні підпорні стовпчики, або укладалися по-

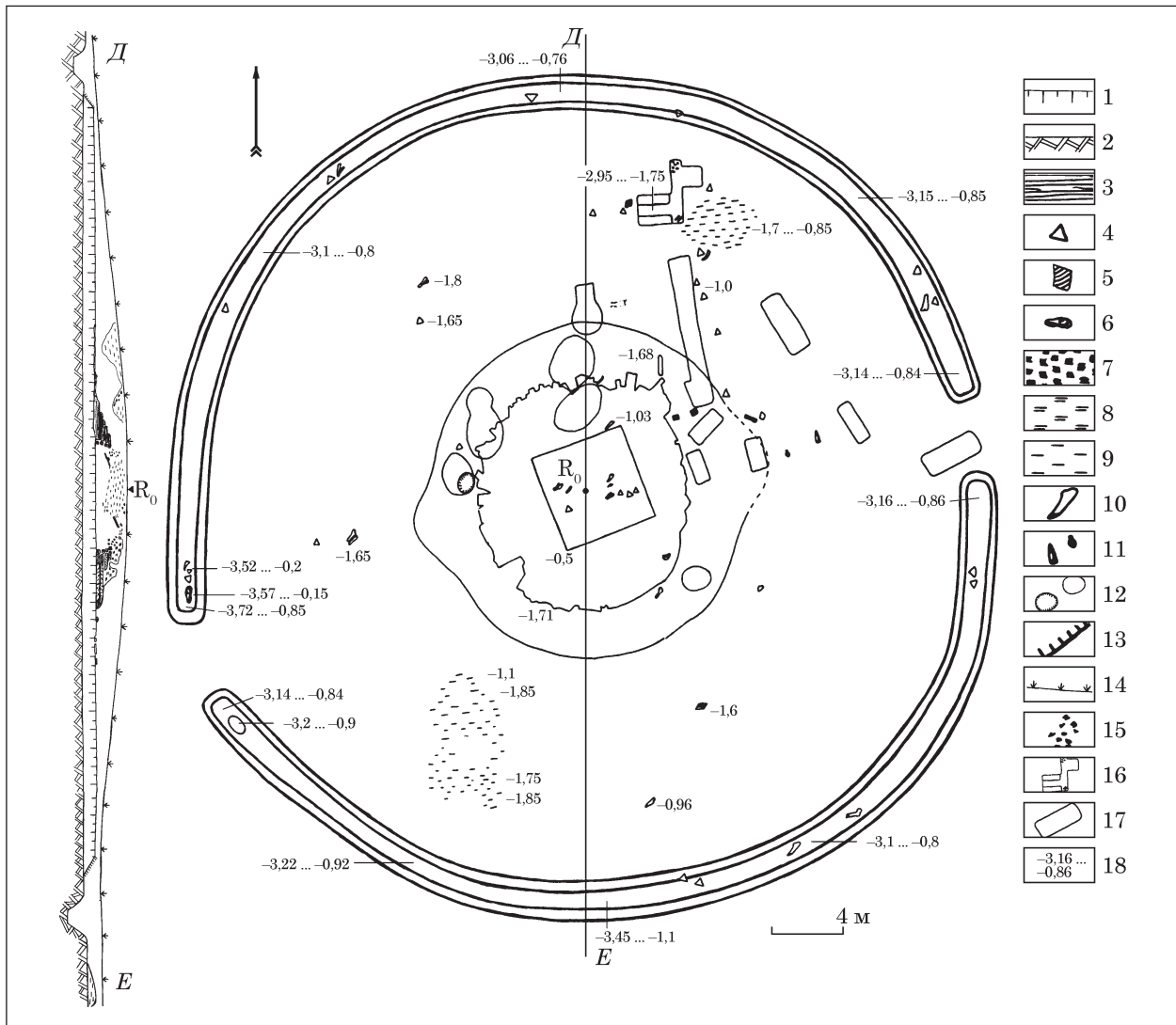
перечні відрізки колод. Разом з тим, у західному та південно-східному профілі «піраміди» на рівні другого — третього ярусу колод зафіксовані штучні пустоти, утворені особливим способом кладки, коли колоди нижнього ярусу накладалися на краї колод верхнього ярусу. Фактично, це були своєрідні канали, які проходили всередині дерев'яної споруди та охоплювали її зі сходу та заходу. Про їх призначення буде йтися нижче. Для спорудження описаної пірамідальної конструкції був використаний дуб (*Quercus* sp.)¹.

Навколо «піраміди» на рівні давнього горизонту був виявлений дерев'яний настил товщиною 5—7 см, шириною 2,2—3,8 м. Таким чином, загальний діаметр дерев'яної конструкції (гробниця з «пірамідою» та настил) становив близько 19 м. У кількох місцях по краю настилу збереглися залишки дерев'яних вертикальних стовпчиків, діаметром 10—15 см. У західному секторі настилу виділяється випуклий сегмент, який виходить за межі його діаметру. Тут зафіксовані фрагменти дерев'яних колод, розміщених горизонтально, та ще один вертикальний стовпчик, розміщений не по краю настилу, а ближче до його центру. Вірогідно, що подібний виступаючий сегмент був облаштований і на протилежному боці настилу із східної сторони, про що свідчать окремі деталі: верти-

1. Автори щиро вдячні старшому науковому співробітнику ІА НАНУ М. С. Сергєєвій за проведену експертизу деревини та надані висновки.

Рис. 1. Курган 33 біля с. Васиного в процесі розкопок

Рис. 2. Загальний план та розріз кургану 33 біля с. Васиного. **Умовні позначки:** 1 — давній горизонт; 2 — материковий суглинок; 3 — зотліле дерево; 4 — фрагменти амфор; 5 — фрагменти ліпних посудин; 6 — череп коня; 7 — горіле дерево; 8 — обпалена глина; 9 — необпалена глина; 10 — кістки тварин; 11 — боеприпаси часів Другої світової війни; 12 — сліди вирв часів Другої світової війни; 13 — межі прикурганної виїмки; 14 — сучасна поверхня; 15 — деревне вугілля; 16 — бліндаж часів Другої світової війни; 17 — окоп часів Другої світової війни; 18 — глибини рову подані від R_0 та рівня материкового суглинка

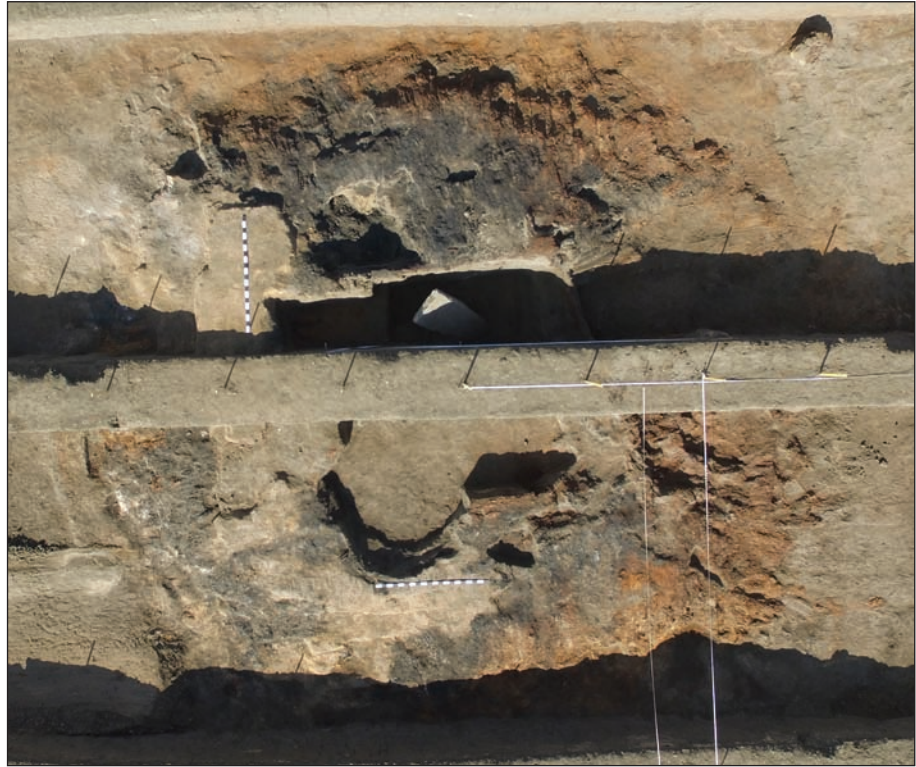
кальні стовпчики, у тому числі один, розміщений ближче до середини настилу, залишки горизонтального фрагменту колоди. А але ця ділянка була зруйнована окопом часу Другої світової війни, тому реконструювати її достовірно неможливо.

Дерев'яна конструкція була частково спалена. Значно обвугленими виявились південний, південно-західний та південно-східний сектори «піраміди», в окремих місцях сліди вогню зафіксовані на стінках та перекритті гробниці. У зазначених секторах над обвугленою конструкцією виявлений шар глини, яка теж підпала під дію вогню та пропеклася (рис. 8). Цікаво, що товщина глиняної обкладки є нерівномірною. Так, на схилах «піраміди» з боку південної стінки гробниці шар глини не перевищував 15—20 см, а навколо південно-західного і південно-східного кута гробниці він був доволі

потужним, до 1,0 м завтовшки. У профілі центральної бровки було помітно, що шар глини заходив і на перекриття гробниці з південної сторони, де частково пропівся, а частково обвалився всередину гробниці не пропеченим разом із перекриттям. Крім того, на схилі «піраміди» у її південно-західному куті на поверхні глиняної вимостки чітко помітні округлі плями, діаметром 0,25—0,3 м, заповнені вугликами від перепаленого дерева, навколо якого зафіксоване кільце білуватого попелу. Описане заповнення заглиблюється крізь шар глини до обпаленого дерева під нею. Можна припустити, що ці плями є залишками продохів, які вели вглиб кладки до місця підпалу конструкції. Саме ця ділянка має сліди інтенсивного горіння, яке поширювалося вздовж західного сектору «піраміди» по штучним пустотам-каналам, що призвело до провалу її верхівки біля

Рис. 3. Залишки дерев'яної поховальної конструкції у кургані 33 біля с. Васиного

західної стінки гробниці, розмірами $1,4 \times 2,3$ м на глибину $0,6\text{--}0,7$ м від первинної висоти «піраміди». Біля протилежного, північно-східного кута «піраміди» також прослідковується провал, навколо якого кладка добре обгоріла. В районі південно-східного кута «піраміди» також зафіксована висока інтенсивність горіння, смуга пропаленого дерева йде вздовж східної стінки гробниці також по штучним пустотам у дерев'яній кладці. В нижній частині схилу в цьому місці також помітні плями попелу $0,25 \times 0,4$ м, $0,2 \times 0,3$ м. Імовірно, тут теж були продухи, які малопомітні у зв'язку із більшим обгоранням цього сектору.

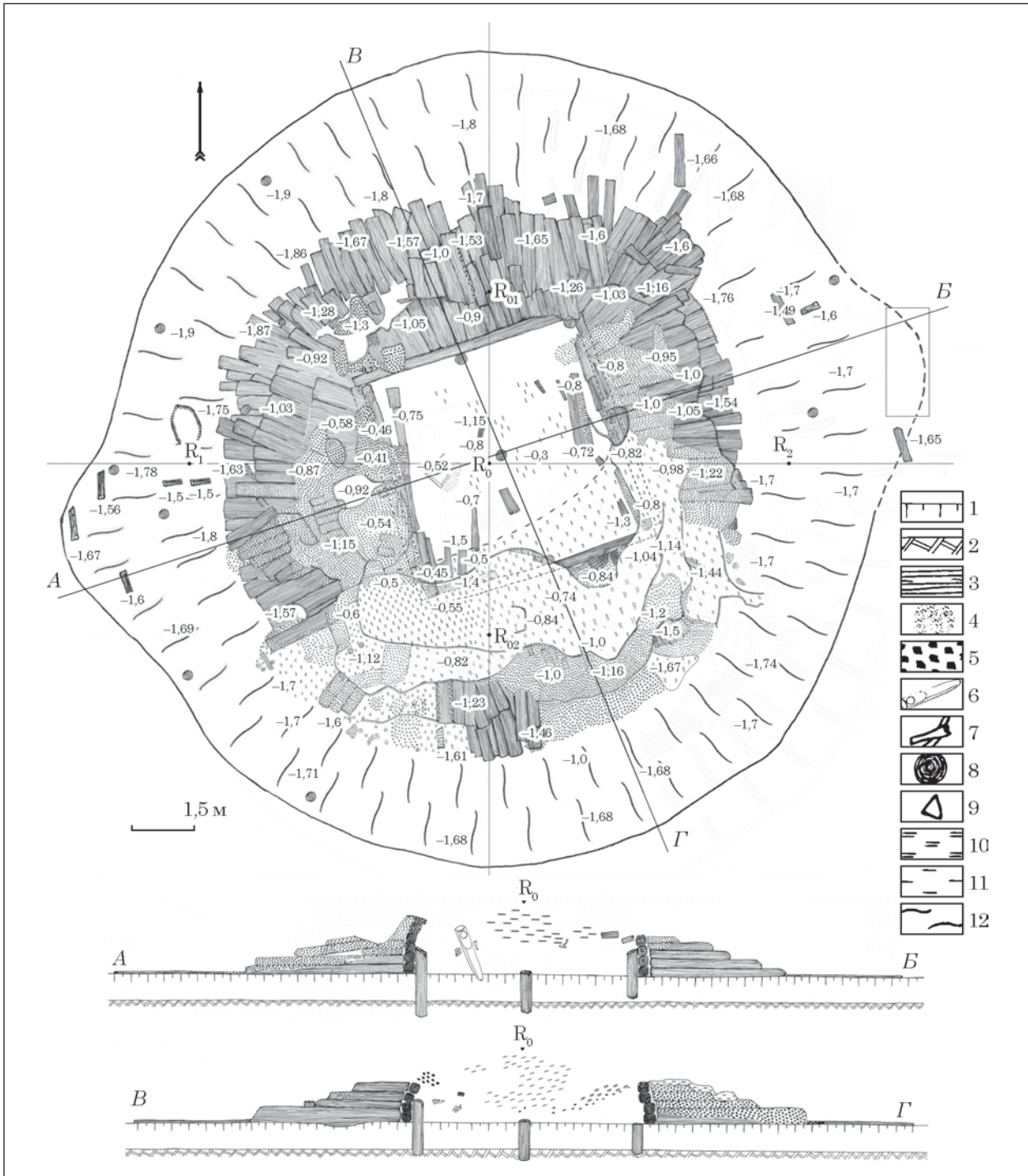
Очевидно, що описана ситуація з особливостями спалення гробниці могла скластися в результаті цілеспрямованих дій будівничих кургану. Виходячи з того, що дерев'яна споруда не згоріла повністю, а зазнала обвуглення у конкретних секторах «піраміди», а також у багатьох місцях шари колод обвуглились наскрізь, але зберегли свою цілісність, то можна впевнено говорити, що вся підготовча робота із спорудження «піраміди» навколо дерев'яної гробниці була необхідною для реалізації особливої технології обпалення дерев'яної конструкції — горіння без доступу повітря. Це добре відома в сучасному лісохімічному виробництві техніка піролізу (Гордон, Скворцов, Лисов 1988), яка мала витоки ще з часів Русі та використовувалась для виготовлення деревного вугілля та смолокуріння. Очевидно, що будівничі Васинського кургану, споруджуючи дерев'яну «піраміду», заздалегідь обладнали у ній по південних кутках своєрідні топки (тут зафіксована найвища інтенсив-

ність горіння), від яких йшли канали у товщу дерев'яної кладки вздовж західної та східної стінок гробниці. Також над місцями первинних кострищ у південному секторі «піраміди» була здійснена додаткова обкладка шаром глини.

Враховуючи все вищесказане, можна припустити, що підпал «піраміди» був здійснений після того, як вся дерев'яна конструкція була перекрита достатньо потужним шаром ґрунту, який перекрив доступ повітря. І лише в місцях умовних топок на південних кутках «піраміди» через продухи надходило повітря, аж поки вогонь добре не розгорівся. Для забезпечення тяги був необхідний і відповідний канал. Вірогідно, що він міг бути обладнаний біля північно-східного кута «піраміди», де простежений провал у дерев'яній кладці, оточений ділянкою обгорілого дерева. Після цього відкриті ділянки також були засипані. Лише за таких умов дерево у конструкції пропеклося наскрізь, а його структура повністю збереглася.

Курганний насип над дерев'яною конструкцією складався з однорідного чорнозему, який брався безпосередньо поруч з майбутнім курганом. Лише в окремих місцях на краю насипу траплялися суглинисті включення. У профілях бровок добре помітні внутрішні межі прикурганних виїмок по всьому периметру кургану.

Курган був оточений кільцевим ровом з двома перемичками у західному та східному секторах. Відстань між перемичками — $3,8$ м у західному секторі та $4,2$ м — у східному. Описані вище виступаючі сегменти дерев'яного настилу з вертикальними стовпами орієнтовані на перемички. Складається враження про певну ком-

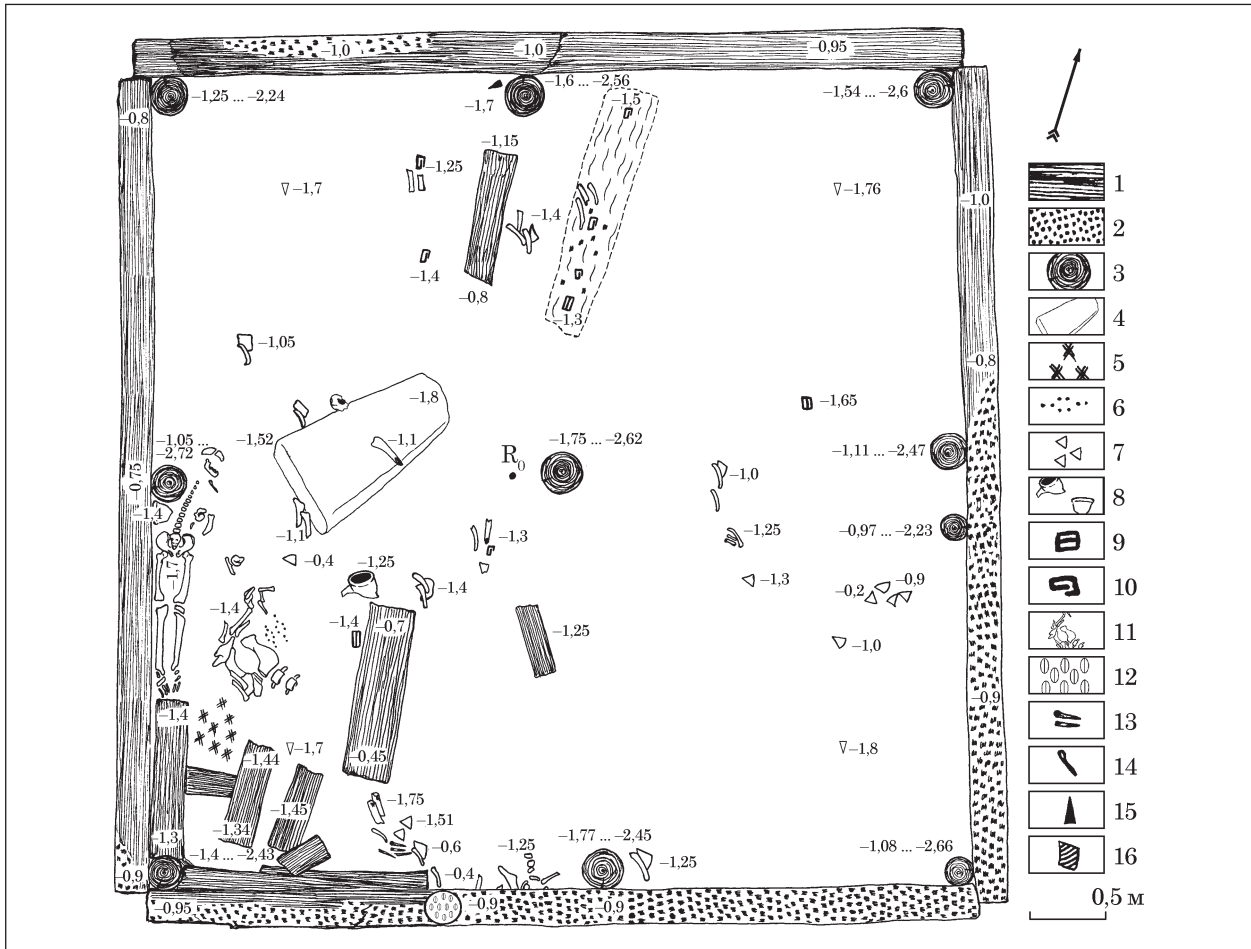

Рис. 4. Загальний план та розріз дерев'яної поховальної конструкції у кургані 33 біля с. Васиного. **Умовні позначки:** 1 — давній горизонт; 2 — материковий суглинок; 3 — зотліле дерево; 4 — попіл; 5 — горіле дерево; 6 — кам'яна стела; 7 — кістки тварин; 8 — дерев'яний стовбчик; 9 — кераміка; 10 — обпалена глина; 11 — необпалена глина; 12 — дерев'яний настил

позиційну єдність цих елементів, які символізували прохід до поховального простору. Рів зафіксований на рівні материкового суглинку. Враховуючи наявність прикурганних виїмок, можна припустити, що і викопувався він після зняття верхнього чорноземного шару. Ширина рову 1,6—2,5 м, глибина 0,8—1,1 м, у перерізі він має трапецієподібну форму, дно сплюснене, стінки ввігнуті, рідше — прямі. Ширина та гли-

бина рову, форма його стінок відрізняються на окремих ділянках. Так з півдня рів має найбільшу ширину (2,5 м) та глибину (1,1 м). На півночі він вужчий та мілкіший (2,1 та 0,8 м відповідно). У південно-східному та південно-західному секторі ширина рову становить всього 1,6 та 1,7 м.

Поховання супроводжувалось тризною, залишки якої (кістки тварин, фрагменти амфор та ліпного посуду) виявлені під час розкопок у на-

Рис. 5. План гробниці з кургану 33 біля с. Васиного. **Умовні позначки:** 1 — зотліле дерево; 2 — горіле дерево; 3 — дерев'яний стовбчик; 4 — кам'яна стела; 5 — залишки циновки; 6 — залишки трав'яної підстилки; 7 — фрагменти амфор; 8 — фрагменти горловин пухлогорлих амфор; 9 — залізна скоба; 10 — бронзова скоба; 11 — кістки коня; 12 — зерна проса; 13 — зуби коня; 14 — кістяна проколка; 15 — бронзовий наконечник стріли; 16 — фрагменти ліпних посудин

сипу кургану на різних глибинах, у рову, в заповненні дерев'яної гробниці. Рів містив дуже мало залишків тризни. Фрагменти амфор та кістки тварин також знайдені тут на різних глибинах, що свідчить про їх потрапляння у рів в процесі його природнього поступового заповнення ґрунтом з поверхні кургану. Наприклад, череп коня з північного боку західної перемички знаходився на глибині 15 см від верхнього зрізу рову. На дні рову знахідок не виявлено, але з південного боку західної перемички на дні зафіксована заглибина правильної овальної форми, розмірами 0,6 × 1,2 м, дно її знаходилось нижче дна рову на 5—6 см. Її призначення невідоме.

Значна кількість залишків тризни сконцентрована у центральній частині кургану в межах квадратної гробниці. В її заповненні траплялися фрагменти античних амфор, у тому числі — пухлогорлих хіоських, дрібні уламки тонкостінної посудини в чорнофігурному стилі, кістки тварин, які провалилися всередину гробниці разом із дерев'яним покриттям. На глибині 1,25—1,5 м знайдені залишки дерев'яних підносів (щонайменше — двоє) з жертвовною іжею

та бронзові й залізні скоби від них. Ці підноси спочатку були покладені на покриття гробниці, оскільки під прошарком зотлілого дерева, на якому виявлені кістки тварини, чітко зафіксовані сліди обвуглення. У південно-західному секторі гробниці, на різних глибинах (від 0,4 до 1,4 м), виявлені кістки від туші коня. В районі його тазових кісток прослідковано рештки підстилки з трави. Очевидно, кінь також був покладений на трав'яній підстилці на покриття гробниці, а потім разом з ним опустився всередину її каркасу.

Поряд з кістками коня в районі південної стінки дерев'яної гробниці, на глибині 0,9 м, були виявлені залишки зерен проса, які лежали компактною купкою. Верхній дерев'яний брус, поряд з яким знайдені зерна, був частково обпалений, а частково зотлілий. За визначення С. А. Горбаненка, збереглися лише «муміфіковані» плівки від зерен проса. Такі знахідки не занадто часто зустрічаються. Зазвичай матеріал зберігається завдяки обгоранню. Це ще раз вказує на те, що обпалення конструкції створило сприятливі умови «зберігання» ор-

Рис. 6. Профіль дерев'яної «піраміди». Західний сектор

Рис. 7. Структура кладки дерев'яної «піраміди»

ганічних решток. Втім, цих умов виявилось недостатньо, щоб збереглося саме зерно. Останнє руйнується під дією зовнішніх впливів набагато швидше. Знахідка лусочок означає, що про со не було обрушене і відповідно не було підготовлене для вживання у їжу людиною¹.

В межах гробниці, ближче до її західної стінки, була виявлена нижня частина антропоморфної стели, яка, очевидно, провалилася в результаті природної руйнації дерев'яного перекриття.

Поховання було вщент пограбоване в давнину, вірогідно, через пролом у перекритті гробниці. Кістяк померлого, як і поховальний інвентар,

відсутні. Під західною стінкою гробниці знаходився частково поруйнований кістяк служника, поряд з яким знайдена проколка із грифельної кістки коня з обламаним кінцем. В окремих місцях у південно-західному секторі гробниці був зафіксований тлін від підстилки (циновка?). На дні гробниці, на рівні древнього горизонту, впритул до її північної стінки, поряд із опорним стовпом виявлений бронзовий трилопатевий наконечник стріли — єдиний предмет із супроводжуючого інвентарю, який залишився після пограбування. Відсутність кістяка та поховального інвентарю може свідчити про незначний проміжок часу між похованням та пограбуванням могили.

Кількісний перелік знахідок з Васинського кургану виглядає досить скромно, проте навіть те, що залишилось після пограбування могили, є достатньо інформативним для визначення дати пам'ятки.

1. Автори висловлюють щире подяку старшому науковому співробітнику ІА НАНУ С. А. Горбаненку за проведену експертизу залишків зерна та надані висновки.

Рис. 8. Глиняна вимостка у південно-західному секторі кургану

Безперечно, найцікавішим та найзначимішим артефактом є кам'яна антропоморфна стела (рис. 9). Скульптура виготовлена з місцевого сірого граніту методом тесання, гравірування та шліфовки. Стела, висотою 2,65 м, являє собою масивне зображення воїна, що стоїть. Нижній край стели — шип був виділений уступом та незначно звужений донизу. Залишків бази чи будь-яких інших пристосувань для умонтування скульптури на місці знахідки не виявлено. Очевидно, вона була вкопана на вершині кургану, а після руйнування дерев'яного перекриття під своєю вагою опустилася всередину гробниці.

За морфологічним типом стела належить до антропоморфних плоских скульптур з достатньо реалістичним зображенням. Виділяються рельєфно змодельовані обличчя, плечі, руки, а також окремі деталі. Голова округлої форми з виділеним підборіддям. На обличчі позначені очі, довгий прямий ніс та рот. Голова плавно переходить у шийку, на якій зображені дві гривни, одна з них пряма, інша — вита. Права рука випрямлена та притиснута до тулуба, ліва — зігнута в ліктях тримає попереду грудей ритон. На грудях позначені елементи захисного обладунку (?) у вигляді двох симетрично розташованих округлих блях. У нижній частині тулуба зображений пояс, до якого спереду прикріплені у районі лівого стегна меч та точильний брусок, а в районі правого — нагайка. Також нижче пояса позначений фал. На лівому боці стели рельєфно виступає закріплення на поясі горит, прикрашений округлою умбоноподібною бляхою.

Комплект речей на стелі характерний для зображень рубежу VI—V ст. до н. е. Окремі предмети викликають особливий інтерес. Довгий меч з брускоподібним навершям та «ниркоподібним» перехрестям, зображений в піхвах та прикріплений до поясу за допомогою видов-

Рис. 9. Кам'яна антропоморфна стела з кургану 33 біля с. Васиного

женої лопаті. Такі мечі характерні для наборів озброєння другої половини VI ст. до н. е. Проте з'являються вони ще у другій половині VII ст. до н. е. (Мелюкова 1964, с. 47) Елемент кріплення піхов меча до поясу нагадує схожі елементи з комплексів келермеського часу (Мелюкова 1964, т. 17).

Зображення елементів захисного обладунку на грудях у вигляді двох симетричних напісфер зафіксоване на трьох стелах з Північного Причорномор'я — Білоцерківка (перша половина VI ст. до н. е.) (Ольховський, Евдокимов 1994, с. 30, с. 139, илл. 51), Виноградівка (друга половина VI — початок V ст. до н. е.) (Ольховс-

Рис. 10. Антична кераміка з кургану 33 біля с. Васиного: 1—7 — фрагменти чорнофігурного кіліка; 8—10 — фрагменти хіоських амфор

кий, Евдокимов 1994, с. 18, с. 94, илл. 6), Сібіюра (перша половина VI ст. до н. е.) (Ольховский, Евдокимов 1994, с. 17, с. 89, илл. 1). Ще дві стели із зображеннями цих елементів знайдені на Кавказі — Замни-Юарт (VI ст. до н. е.) (Ольховский, Евдокимов 1994, с. 37; с. 171, илл. 83) та Ворворовскольська (кінець VII — початок VI ст. до н. е.) (Ольховский, Евдокимов 1994, с. 35, с. 126, илл. 76). Припускається, що такі ж сферичні бляхи у скіфський час могли нашитись на шкіряний панцир для додаткового захисту воїна (Ольховский, Евдокимов 1994, с. 72; Черненко 1968, с. 17—18).

Досить цікавим є і зображення округлої умбоноподібної бляхи на гориті. Прикрашення горитів подібними бляхами зафіксоване на Уралі у похованнях другої половини V—IV ст. до н. е. з кургану 4 Філіповського могильника (Яблонский 2009, с. 419, 421; Яблонский 2008, с. 202). На думку В. С. Ольховського, умбоноподібні бляхи усічено-конічної та округлої форми є характерною рисою горитів V—IV ст. до н. е. В свою чергу, час появи цих блях дослідник визначав рубежем VI—V ст. до н. е. (Ольховский, Евдокимов 1994, с. 73). Найбільш близькою аналогією є зображення схожої бляхи на стелі з фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею

(місце знахідки точно не відоме), яка датується другою половиною VI — початком V ст. до н. е. На жаль, голова статуї відбита. Варто зазначити, що наведена аналогія є досить близькою за іконографією в цілому. Так, ритон зображений у лівій руці, присутні дві гривни, пояс та нагайка, виділені чоловічі ознаки, зате відсутній точильний брусок. Набір речей на стелі з Кіровоградського обласного краєзнавчого музею ще доповнений мечем на правому боці, а сам воїн зображений одягненим у кафтан, на спині позначена довга коса (Бокий, Могилов 2014, рис. 16; Горбул, Бокий 1987, с. 49; Ольховский, Евдокимов 1994, илл. 43).

Також близькою до васинської за іконографією є стела з кургану біля с. Медерове (Бокий 1974, рис. 2). Статуя має схожий набір речей — дві гривни, ритон, пояс, два мечі, сагайдак та зображення фала. Дуже подібними є і риси обличчя обох стел, зокрема, близько посаджені очі. Проте, голова медерівської статуї більш округлої форми, ніби «втоплена» у плечі, шия не виділена, кінчик носа та рот знаходяться нижче рівня плечей. Обидві гривни, що прикрашають ший, гладкі. На грудях відсутні округлі бляшки. Більш вузький пояс чітко простежується лише місцями. Руки складені в іншій

позиції — права тримає ритон, а ліва покладена на живіт. В наборі воїна відсутні нагайка та точильний брусок, натомість на правому боці позначений додатковий меч. Мечі на статуї з Медероного мають волотоподібне навершшя та ниркоподібне перехрестя.

Важливим є той факт, що обидві аналогії є і територіально наближеними до нашої стели. Так с. Медерове знаходиться за 5 км від с. Васиного, а стела з Кіровоградського обласного краєзнавчого музею тривалий час інтерпретувалась як знайдена у Мельгуновському кургані (Горбул, Бокий 1987, с. 48), отже, може походити із цього ж Знам'янського р-ну.

Сукупність зображених на стелі предметів дозволяє визначити час її створення рубежем VI—V ст. до н. е. Не заперечують цю дату іконографічні та морфологічні ознаки скіфських скульптурних зображень цього часу (Ольховський, Евдокимов 1994, с. 46—60).

Знахідки хіоських амфор представлені уламками стінок та горловин з фрагментами ручок (рис. 10: 8—10). Всі посудини були виготовлені зі світлої глини, тісто добре відмулене з дрібно перетертими домішками вапна та слюди. Випал рівномірний, в окремих місцях зламів на потовщенні стінок та на зламі ручок центральна частина черепка світліша.

Посудини мають злегка пухле горло, що плавно переходить в плічки. Вінця амфор оформлені у вигляді валиків. Їх зовнішня та внутрішня поверхні прикрашені червоною або коричневою фарбою. На трьох горловинах від амфор такою ж фарбою були позначені діпінті (два у формі кільця, один — хреста¹). Ручки посудин округлі в перетині, по їх центру тією ж фарбою нанесені прямі лінії. Також орнамент у вигляді тонких вертикальних та горизонтальних смуг, нанесений червоною фарбою, зберігся на одній зі стінок амфори.

Посудини належать до хіоських амфор типу III (пухлогорлі), ранньопухлогорлого варіанту III-A, за класифікацією С. Ю. Монахова. Подібні амфори з'являються у Північному Причорномор'ї в останній третині VI ст. до н. е. та побутують тут до першої чверті V ст. до н. е. Більш пізні амфори цього варіанту мають видовженіші пропорції горловин (Монахов 2003, с. 16—17). Аналогії амфорам, знайденим у кургані біля с. Васине, походять з комплексу тризни трупоспалення на ділянці Д-2 ґрунтового некрополя Німфея (Монахов 1999, с. 57; с. 59, табл. 9: 1—4), будівельного комплексу XXXIII з Тірітаки (Зінько 2012, с. 43; с. 42, табл. 12), напівземлянки 15 з Ольвійського передмістя біля західних воріт (Буйських, Форнасе, Кузміщев 2018, с. 148, с. 149, рис. 2: 2) та Мотронинсь-

кого городища (Бессонова, Скорый 2001, с. 78, рис. 51: 3).

Знайдені фрагменти аттичного чорнофігурного кіліка: вінця, стінки та ручка посудини (рис. 10: 1—7). В окремих місцях на зовнішній та внутрішній поверхнях зберігся орнамент, виконаний у чорнофігурному стилі — зображення голови чоловіка з бородою, частини тіла людини з руками та паростки виноградних лоз. На жаль, неможливо відтворити цілісну композицію. Кілік належить до виробів майстрів групи «Leafless Groupe»² та датується в межах 500—480 pp. до н. е. (Beazley 1956, с. 632—653; Boardman 1974, с. 150—151; Kratzmüller 2001). Схожі елементи зображень містять сюжети на чашах з Афіні (Barow 1980, t. 31: 1—4; 32: 1—4; Beazley 1956, pl. 642: 139; 716: 66; Freyer-Schanenburg 1988, t. 27: 5).

Цікавою є знахідка бронзових скоб прямокутної форми, розмірами 3,7 × 2,3 см — 5,2 × 3,5 см з кінцями, що заходять один за інший (рис. 11: 2—3). Всі вони були розчищені поряд із залишками дерев'яних підносів із жертвовною їжею (див. опис місця знахідки вище). На окремих із них збереглися сліди дерева. Точних аналогій цим скобам серед скіфських матеріалів віднайти не вдалося. В цілому використання саме бронзових скоб для скріплення підносів із жертвовною їжею фіксується досить рідко (Бокий, Могилов, Панченко 2013, с. 21). Виявлені в таких випадках скоби мали дещо іншу форму. Так, у похованні 4 кургану 6 на могильнику Мамай-Гора бронзова скоба, що скріплювала дерев'яний піднос, була виготовлена із круглого в перетині дроту (Андрух, Тоцев 1999, с. 56, рис. 13: 10).

Залізні скоби з кургану біля с. Васине прямокутної форми мають дещо більші розміри (6,2 × 4,2 см), ніж бронзові (рис. 11: 5). У скіфський час залізні скоби використовували для скріплення частин дерев'яних підносів з жертвовною їжею, але, зазвичай, вони були менших розмірів. Найчастіше такі знахідки зустрічалися у похованнях IV ст. до н. е. в степу³. Утім, відомі

1. Фарба, якою був нанесений діпінті у формі хреста на одній з горловин амфор, зафіксована лише у польових умовах. Під час камеральної обробки зображення відшарувалось.

2. Автори висловлюють подяку старшому науковому співробітнику Музею археології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна С. А. Заднікову за допомогу в атрибуції чорнофігурного кіліка.

3. Такі самі невеликі скоби знайдені поряд із залишками дерев'яних підносів для м'яса в похованнях могильника Мамай-Гора (Андрух, Тоцев 1999, с. 15, с. 151, с. 132; 2001, с. 17, с. 36, с. 50; 2004, с. 38), похованнях Світловодського могильника (Бокий, Могилов, Панченко 2013, с. 20; Бокий 1980, с. 101), в кургані 5 біля с. Біленьке (Тереножкин, Ильинская, Черненко, Мозоловский 1973, с. 182), похованні у катакомбі 2 Двогорбої могили (Привалова, Зарайская, Привалов 1982, с. 168, рис. 16), похованні 1 кургану 4 біля с. Первомайка (Евдокимов, Фридман 1987, с. 104, рис. 16: 7), кургані 2 біля с. Мар'янівське (Волкобой, Андросов, Лихачев, Мухопад, Шалобудов 1980, с. 37, рис. 10: 15).

Рис. 11. Знахідки з кургану 33 біля с. Васиного: 1 — бронзовий наконечник стріли; 2—3 — бронзові скоби; 4 — кістяна проколка; 5 — залізна скоба

й раніші вироби середньоскіфської доби (Бокій, Могилов, Панченко 2013, с. 21). Їх перелік тепер доповнюють й вироби з Васиного.

Вочевидь, обидва типи скоб, знайдені у Васинському кургані, були призначені для скріплення окремих частин дерев'яних підносів з жертвовою їжею.

Кістяна проколка, знайдена біля кістяка служника, виготовлена з грифельної кістки коня із загостреним тоншим краєм, який обламався (рис. 11: 4). Розміри: довжина — 11,6 см, перетин — 0,4—2,1 см. Подібні вироби найчастіше зустрічаються на поселеннях скіфського часу, проте відомі їх знахідки і в поховальних комплексах. Їх виготовляли з променевих кісток дрібної рогатої худоби, грифельних кісток коня, або пташиних кісток. При цьому кістка не оброблялась повністю, а лише загострювався один з її кінців. На Правобережжі проколки з грифельних кісток коня знайдені на Мотронинському городищі (Бессонова, Скорый 2001, с. 104—105, рис. 70: 1—2), у похованні ранньоскіфського часу з кургану 346 біля с. Текліно (Ильинская 1975, с. 113, табл. XXV: 12, 14, 15). Відомі такі вироби на пам'ятках в басейнах Сіверського Дінця (Гречко 2010, с. 94, с. 240, рис. 93: 3) та Дону (Либеров 1965, табл. 15: 24, 29).

Бронзовий наконечник стріли належить до так званого базисного типу (рис. 11: 1). Він трилопатовий з прихованою втулкою, висота — 1,4 см, ширина основи — 1,3 см, маса — 1 грам. На одній із сторін між лопатями — отвір видовженої підовальної форми. Такі наконечники з'являються ще у «змішаних» комплексах другої половини VI ст. до н. е., що містять як келермеські, так середньоскіфські вироби (Могилов, Діденко 2009, рис. 7). А в ранніх середньоскіфських похованнях вони чисельно домінують (Полін 1987, рис. 4). У степовому регіоні, зокрема, такі ж стріли знайдені у похованні 1 кургану 6 у біля с. Олескандрівка VI—V ст. до н. е. (Ковалева, Мухопад 1982, с. 95, рис. 4: е), у кургані біля с. Новокиївка V ст. до н. е. (Евдо-

кимов, Мурзин 1984, с. 77, рис. 2: 6). У лісостепу на Правобережжі — у похованнях курганів 52 біля с. Ковалі та 467 біля Турії (Петренко 1967, табл. 34: 133—134), поряд з Грищенцями (Галанина 1977, табл. 31: 32). На Лівобережжі — у курганах біля с. Басівки (Ильинская 1968, т. XXVII), № 9 та 478 біля с. Вовківці (Ильинская 1968, т. XXXV: 13, т. XXXIX: 14; Галанина 1977, табл. 23: 26), № 13 в урочищі Стайки Верх (Ильинская 1968, т. X: 24—25), у курганах 5 Протопопівського могильника (Бабенко 2007, с. 35, рис. 2: 30) та у похованні 1 кургану 1/2013 могильника Скоробор (Шрамко 2016, с. 272, рис. 1).

Таким чином, знахідки з Васинського кургану мають численні аналогії у комплексах початку середньоскіфського етапу. Але щось подібного до обпаленої дерев'яної поховальної конструкції у формі «піраміди» навколо наземної гробниці до сих пір виявлено не було. Узагалі тип наземних дерев'яних каркасних гробниць належить до рідкісних поховальних споруд скіфського часу. Переважно, вони зберігаються у досить поруйнованому стані внаслідок використання в поховальному обряді вогню. У регіоні дніпровського Правобережжя можна назвати лише кілька скіфських пам'яток із наземними дерев'яними гробницями. Зокрема, в степу залишки такої гробниці зафіксовані у кургані біля Кривого Рогу на р. Калитва. Втім її конструкція невідома, під насипом кургану були знайдені лише сліди горілого дерева та пропечений ґрунт (Мурзин 1982, с. 50; 1984, с. 50). Інші степові дерев'яні гробниці були облаштовані в ямах (Ольховский 1991, с. 42). У лісостеповому Правобережжі, в басейні р. Тясмин, залишки дерев'яних наземних гробниць були розкопані в курганах ранньоскіфського часу — № 49 біля Гуляй-Города та № 220 на р. Тенетинці. Деталі їх конструкції нам теж не відомі, оскільки вони були майже повністю спаленими у давнину (Ильинская 1975, с. 19—20; Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 29—31).

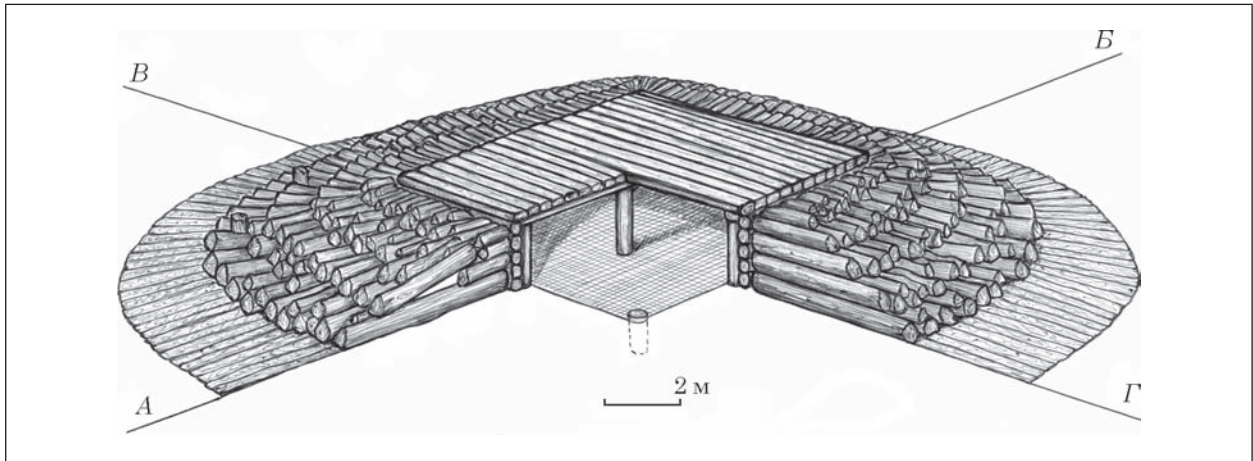

Рис. 12. Реконструкція поховальної дерев'яної конструкції з кургану 33 біля с. Васиного

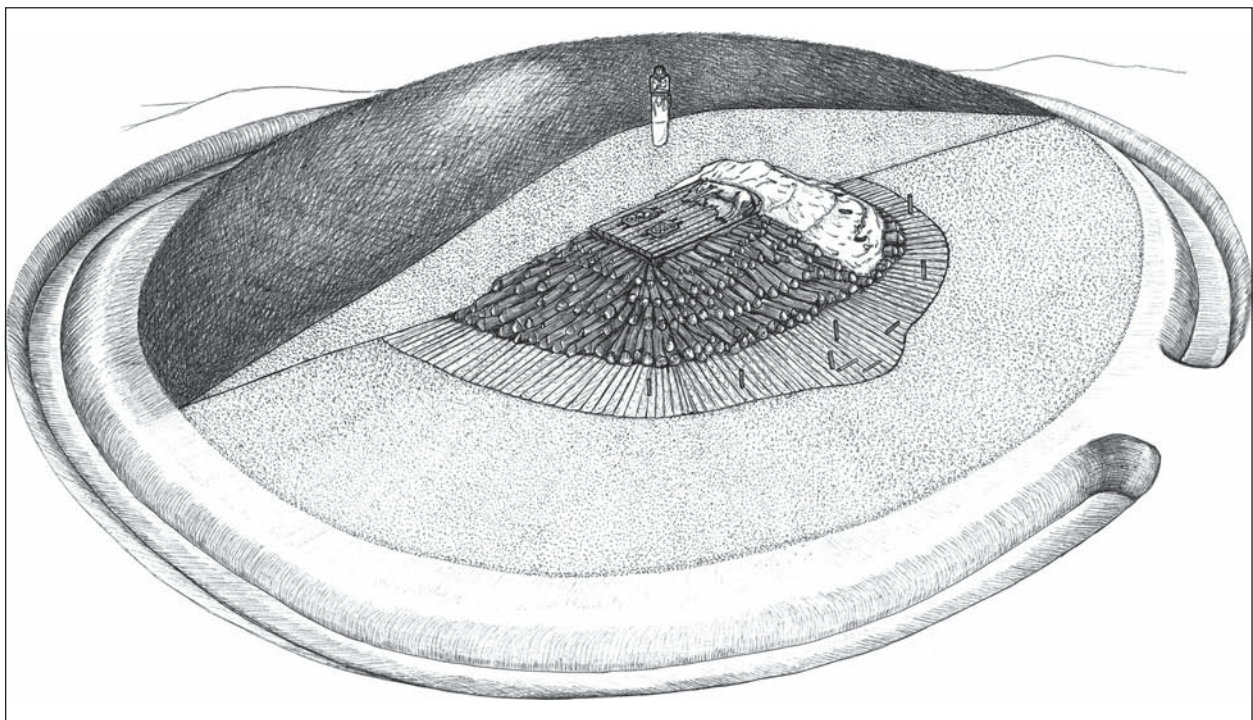

Рис. 13. Реконструкція кургану 33 біля с. Васиного

Найближчим у культурному та територіальному відношенні до описаної пам'ятки є вже згаданий курган початку V ст. до н. е. біля с. Медерове, розкопаний у 1964 р. експедицією під керівництвом О. І. Тереножкіна та опублікований Н. М. Бокий (1974). На момент досліджень його висота складала 3,5—4 м, діаметр — 40 м. Під насипом збереглися залишки дев'ятистовпоєї каркасної гробниці прямокутної форми, розмірами 5,5 × 4,5 м, зведеної на рівні давнього горизонту. Детальні особливості та конструктивні елементи дерев'яної споруди не відомі, оскільки в давнину вона була спалена. Лише у південно-західному секторі кургану були розчищені фрагменти масивних дерев'яних колод, діаметром 0,25—0,3 м, покладених в ряд перпендикулярно до стіни гроб-

ниці. В окремих місцях зафіксовані згорілі та зотлілі колоди, що лежали радіально до центру споруди. Ритуальне вогнище мало діаметр близько 15 м, а внаслідок пожежі ґрунт в основі гробниці в окремих місцях був пропечений на глибину до 0,3 м. В межах гробниці, крім супровідних речей, була знайдена кам'яна статуя скіфського воїна виготовлена з червоного граніту (Бокий 1974, с. 264). Залишки масивних колод та масштаби вогнища вказують на значні розміри первинної конструкції. Вона була досить масивною, можливо, навіть чимось подібною до знайденої у кургані біля с. Васине. В обох випадках для здійснення поховання були використані наземні дерев'яні стовпові гробниці. Впадає в око подібність розмірів самої гробниці, її орієнтація, покладені перпендикулярно

до стінок дерев'яні колоди, використання вогню у поховальному обряді. Разом з тим є значні відмінності. У Медерівському кургані колоди біля стінки гробниці були покладені в один ряд, автори називають їх настилом. А навколо цього настилу радіально лежали стовбури дерев (Бокий 1974, с. 264). Технологія обпалення дерев'яної споруди також значно відрізнялася, оскільки гробниця Медерівського кургану згоріла майже повністю, а поверхня древнього горизонту сильно пропеклась.

Як уже було сказано, обидва кургани розташовані на близькій відстані, мають схожі риси поховальних конструкцій та обряду, вражає іконографічна подібність кам'яних антропоморфних стел. Близьким є і час спорудження курганів. Зазначимо, що досліджена у кургані 33 біля с. Васине, поховальна споруда відрізняється своїм масштабом та збереженістю. Особлива пірамідальна конструкція є своєрідним варіантом каркасних гробниць скіфського часу, що не має прямих аналогій.

Сукупність знахідок з кургану біля с. Васине та зображень на стелі дозволяють віднести час здійснення поховання у наземній дерев'яній гробниці до першої чверті V ст. до н. е. Не заперечує цю дату і поховальний обряд.

Матеріали пам'ятки також дають можливість визначити культурно-етнічну атрибуцію комплексу. Здійснення захоронення у кургані зі спорудженим навколо ровом, наземна поховальна дерев'яна споруда, застосування в обряді вогню, залишки м'ясної ритуальної їжі та кам'яна антропоморфна статуя є іранськими культурними елементами (Скорый 2003, с. 53). Ці ознаки дозволяють віднести Васинський курган до суто скіфських степових пам'яток. Грандіозні масштаби поховальної конструкції, складність її архітектоніки, знахідка кам'яної стели, залишки ритуальної тризни та поховальних дарів на жертвних підносах, туші коня, покладення у гробницю залежної особи вказують й на те, що курган був похованням представника скіфської військової аристократії.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрух С. І., Тощев Г. Н. 1999. *Могильник Мамай-Гора*. Запорожжє, І.
- Андрух, С. І., Тощев, Г. Н. 2001. *Могильник Мамай-Гора*. Запорожжє, ІІ.
- Андрух, С. І., Тощев, Г. Н. 2004. *Могильник Мамай-Гора*. Запорожжє, ІІІ.
- Бабенко, Л. І. 2007. Предмети озброєння та військового спорядження у похованнях Протопопівського курганного могильника. *Харьковский археологический сборник*, 2, с. 30-39.
- Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 2001. *Мотронинское городище скифской эпохи (по материалам раскопок 1988—1996 гг.)*. Киев; Краков.
- Бокий, Н. М. 1974. Скифский курган у села Медерево. *Советская археология*, 4, с. 264-271.
- Бокий, Н. М., Могилев, А. Д. 2014. Новое о Мельгуновском кургане. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*.

Актуальні проблеми археології та історії раннього залізного віку, 21, с. 26-51.

Бокий, Н. М., Могилев, О. Д., Панченко, К. І. 2013. Колективне поховання скіфського часу в Лісостеповому Правобережному Подніпров'ї. *Археологія та фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції*, с. 17-24.

Буйських, А. В., Форнас'є, Й., Кузьміщев, О. Г. 2018. Дослідження Ольвійського передмістя біля західних воріт. *Археологічні дослідження в Україні 2016 р.*, с. 146-149.

Волкобой, С. С., Андросов, А. В., Лихачев, В. А., Мухопад, С. Е., Шалобудов, В. Н. 1980. Скифские могильники IV—III вв. до н. э. Юга Днепропетровской области. В: Ковалева, И. Ф. (ред.). *Курганы степного Приднепровья*. Днепропетровск, с. 18-42.

Галанина, Л. К. 1977. *Скифские древности Поднепровья (Эрмитажная коллекция Н. Е. Бранденбурга)*. Москва: Наука. Свод археологических источников, Д 1—33.

Горбул, Г. П., Бокий, Н. М. 1987. О скифских стелах Кировоградского краеведческого музея. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Киммерийцы и скифы. Тезисы докладов Всесоюзного семинара, посвященного памяти А. И. Тереножкина*. Кировоград, с. 48-50.

Гордон, Л. В., Скворцов, С. О., Лисов, В. И. 1988. *Технология и оборудование лесохимических производств*. Москва: Лесная промышленность.

Гречко, Д. С. 2010. *Населення скіфського часу на Сіверському Дінці*. Київ: ІА НАНУ.

Зінько, В. М. 2012. Боспорське місто Тірітака у VI — на початку V ст. до н. е. (за матеріалами розкопок 2007—2010 рр.). *Археологія*, 3, с. 36-45.

Евдокимов, Г. Л., Фридман, М. И. 1987. Скифские курганы у с. Первомаевка на Херсонщине. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Скифы Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 85-116.

Евдокимов, Г. Л., Мурзин, В. Ю. 1984. Раннескифское погребение с оружием из Херсонской области. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Вооружение скифов и сарматов*. Киев: Наукова думка, с. 75-82.

Ильинская, В. А. 1975. *Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин (VII—VI вв. до н. э.)*. Киев: Наукова думка.

Ильинская, В. А. 1968. *Скифы Днепровского лесостепного Левобережья (курганы Посулья)*. Киев: Наукова думка.

Ковалева, И. Ф., Мухопад, С. Е. 1982. Скифское погребение конца VI—V вв. до н. э. у с. Александровка. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Древности степной Скифии*. Киев: Наукова думка, с. 91-102.

Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1989. *Памятники скифской эпохи Днепровского лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион)*. Киев: Наукова думка.

Кривульченко, А. І. 2011. *Водні об'єкти Кіровоградської області*. Кіровоград.

Либеров, П. Д. 1965. *Памятники скифского времени на Среднем Дону*. Москва: Наука. Свод археологических источников, Д 1—31.

Могилев, О. Д., Діденко, С. В. 2009. Скифський курган 448 біля с. Журавка — пам'ятка перехідного часу в Потясминні. *Археологія*, 3, с. 45-55.

Монахов, С. Ю. 1999. *Греческие амфоры в Причерноморье. Комплексы керамической тары VII—II веков до н. э.* Саратов.

Монахов, С. Ю. 2003. *Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре. Каталог-определитель*. Москва; Саратов.

- Мурзин, В. Ю. 1984. *Скифская архайка Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка.
- Мурзин, В. Ю. 1982. Погребальный обряд степных скифов в VII—V вв. до н. э. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Древности степной Скифии*. Киев: Наукова думка, с. 47-64.
- Ольховский, В. С. 1991. *Погребально-поминальная обрядность населения Степной Скифии (VII—III вв. до н. э.)*. Москва: Наука.
- Ольховский, В. С., Евдокимов, Г. Л. 1994. *Скифские изваяния VII—III вв. до н. э.* Москва: ИА РАН.
- Петренко, В. Г. 1967. *Правобережье Среднего Приднепровья в V—III вв. до н. э.* Москва: Наука. Свод археологических источников, Д 1—4.
- Полін, С. В. 1987. Хронологія ранньоскіфських пам'яток. *Археологія*, 59, с. 17-36.
- Привалова, О. Я., Зарайская, М. П., Привалов, А. И. Двугорбая могила. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Древности степной Скифии*, Киев: Наукова думка, с. 148-178.
- Скорый, С. А. 2003. *Скифы в Днепровской Правобережной лесостепи (проблема выделения иранского этнокультурного элемента)*. Киев: ИА НАНУ.
- Тереножкин, А. И., Ильинская, В. А., Черненко, Е. В., Мозолевский, Б. Н. 1973. Скифские курганы Никопольщины. В: Ильинская, В. А., Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифские древности*, Киев: Наукова думка, с. 113-234.
- Шрамко, Б. А. 1987. *Бельское городище скифской эпохи (город Гелон)*. Киев: Наукова думка.
- Шрамко, И. Б. 2016. Колчанный набор из погребения конца VI в. до н. э. могильника Скоробор. *Археологія і давня історія України*, 2 (19), с. 270-279.
- Яблонский, Л. Т. 2008. Новые материалы к проблеме формирования культуры ранних кочевников Южного Приуралья. В: Корнякова, Л. Н. (ред.). *Вопросы археологии Урала*. Екатеринбург, с. 194-207.
- Яблонский, Л. Т. 2009. Умбообразные золотые предметы скифского времени из Филиповки. В: Бессонова, С. С. (ред.). *Эпоха раннего железа. Сборник научных трудов к 60-летию С. А. Скорого*. Киев; Полтава, с. 418-425.
- Barow, J. (ed.). 1980. *Corpus Vasorum Antiquorum: Deutschland. Tubingen. Antikensammlung des archaologischen instituts der universitat*. Munchen, 3.
- Beazly, J. D. 1956. *Attic Black-figure vase-painters*. Oxford: Clarendon.
- Boardman, J. 1974. *Athenian black-figure vases*. London: Thames and Hudson.
- Freyer-Schanenburg B. (ed.). 1988. *Corpus Vasorum Antiquorum: Deutschland. Kiel. Kusthalle. Antikensammlung*. Munchen, 1.
- Kratzmüller, B. 2001. Eine attisch schwarzfigurige Augenschale aus dem früheren Besitz von G. Tschmelitsch. *Forum Archaeologiae*. Режим доступа: <https://homepage.univie.ac.at/elisabeth.trinkl/forum/forum0901/20kylix.htm> (Дата звернення 7 березня 2019).
- Bessonova, S. S., Skoryy, S. A. 2001. *Motroninskoye gorodishche skifskoy epokhi (po materialam raskopok 1988—1996 gg.)*. Kiev; Krakov.
- Bokiy, N. M. 1974. Skifskiy kurgan u sela Mederevo. *Sovetskaya arkheologiya*, 4, s. 264-271.
- Bokiy, N. M., Mogilov, A. D. 2014. Novoye o Melgunovskom kurgane. *Naukovi zapysky. Seriya: Istorychni nauky. Aktualni problemy arkheolohii ta istorii rannoho zaliznoho viku*, 21, s. 26-51.
- Bokii, N. M., Mohylov, O. D., Panchenko, K. I. 2013. Kolektyvne pokhovannia skifskoho chasu v Lisostepovomu Pravoberezhnomu Podniprovyi. *Arkheologia ta fortyfikatsiia Serednoho Podnistrov'ia. Zbirnyk materialiv III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, s. 17-24.
- Buisykh, A. V., Fornas'ie, Y., Kuzmishchev, O. H. 2018. Doslidzhennia Olviiskoho peredmistia bilia zakhidnykh vorit. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2016 r.*, s. 146-149.
- Volkoboy, S. S., Androsov, A. V., Likhachev, V. A., Mukhopad, S. E., Shalobudov, V. N. 1980. Skifskiy mogilnik IV—III vv. do n. e. Yuga Dnepropetrovskoy oblasti. In: Kovaleva, I. F. (ed.). *Kurgany stepnogo Pridneprov'ia*. Dnepropetrovsk, s. 18-42.
- Galanina, L. K. 1977. *Skifskiy drevnosti Podneprov'ia (Ermitazhnaya kolleksiya N. E. Brandenbura)*. Moskva: Nauka. Svod arkheologicheskikh istochnikov, D 1—33.
- Gorbul, G. P., Bokiy, N. M. 1987. O skifskikh stelakh Kirovogradskogo kraevedcheskogo muzeya. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Kimmeriysy i skify. Tezisy dokladov Vsesoyuznogo seminara, posvyashchennogo pamyati A. I. Terenozhkina*. Kirovograd, s. 48-50.
- Gordon, L. V., Skvortsov, S. O., Lisov, V. I. 1988. *Tekhnologiya i oborudovaniye lesokhimicheskikh proizvodstv*. Moskva: Lesnaya promyshlennost'.
- Hrechko, D. S. 2010. *Naseleennia skifskoho chasu na Siverskomu Dintsi*. Kyiv: IA NANU.
- Zinko, V. M. 2012. Bosporske misto Tiritaka u VI — na pochatku V st. do n. e. (za materialamy rozkopok 2007—2010 rr.). *Arkheologia*, 3, s. 36-45.
- Evdokimov, G. L., Fridman, M. I. 1987. Skifskiy kurgan u s. Pervomayevka na Khersonshchine. In: Chernenko, E. V. *Skify Severnogo Prichernomoria*. Kiev: Naukova dumka, s. 85-116.
- Evdokimov, G. L., Murzin, V. Yu. 1984. Ranneskifskoye pogrebeniye s oruzhiem iz Khersonskoy oblasti. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Vooruzheniye skifov i sarmatov*. Kiev: Naukova dumka, s. 75-82.
- Piinskaya, V. A. 1975. *Ranneskifskiy kurgan basseyne r. Tyasmin (VII—VI vv. do n. e.)*. Kiev: Naukova dumka.
- Piinskaya, V. A. 1968. *Skify Dneprovskogo lesostepnogo Levoberezhia (kurgany Posulia)*. Kiev: Naukova dumka.
- Kovaleva, I. F., Mukhopad, S. E. 1982. Skifskoye pogrebeniye kontsa VI—V vv. do n. e. u s. Aleksandrovka. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Drevnosti stepnoy Skifii*. Kiev: Naukova dumka, s. 91-102.
- Kovpanenko, G. T., Bessonova, S. S., Skoryy, S. A. 1989. *Pamyatniki skifskoy epokhi Dneprovskogo lesostepnogo Pravoberezhia (Kievo-Cherkasskiy region)*. Kiev: Naukova dumka.
- Kryvulchenko, A. I. 2011. *Vodni obiekty Kirovohradskoi oblasti*. Kirovohrad.
- Liberov, P. D. 1965. *Pamyatniki skifskogo vremeni na Srednem Donu*. Moskva: Nauka. Svod arkheologicheskikh istochnikov, D 1—31.
- Mohylov, O. D., Didenko, S. V. 2009. Skifskiy kurhan 448 bilia s. Zhuravka — pamiatka perekhidnoho chasu v Potiasmyni. *Arkheologia*, 3, s. 45-55.
- Monakhov, S. Yu. 1999. *Grecheskiye amfory v Prichernomor'ye. Kompleksy keramicheskoy tary VII—II vekov do n. e.* Saratov.
- Monakhov, S. Yu. 2003. *Grecheskiye amfory v Prichernomor'ye. Tipologiya amfor vedushchikh tsentrov-eksporterov tovarov v keramicheskoy tare. Katalog-opredelitel*. Moskva; Saratov.
- Murzin, V. Yu. 1984. *Skifskaya arkhaika Severnogo Prichernomoria*. Kiev: Naukova dumka.
- Murzin, V. Yu. 1982. Pogrebalnyy obryad stepnykh skifov v VII—V vv. do n. e. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Drevnosti stepnoy Skifii*. Kiev: Naukova dumka, s. 47-64.

REFERENCES

- Andrukh, S. I., Toshchev, G. N. 1999. *Mogilnik Matay-Gora*. Zaporozhye, I.
- Andrukh, S. I., Toshchev, G. N. 2001. *Mogilnik Matay-Gora*. Zaporozhye, II.
- Andrukh, S. I., Toshchev, G. N. 2004. *Mogilnik Matay-Gora*. Zaporozhye, III.
- Babenko, L. I. 2007. Predmety ozbroiennia ta viiskovoho sporiadzhennia u pokhovanniakh Protopopivskoho kurhannoho mohylnyka. *Kharkovskiy arkheologicheskii sbornik*, 2, s. 30-39.

Olkhovskiy, V. S. 1991. *Pogrebavno-pominalnaya obryadnost naseleniya Stepnoy Skifii (VII—III vv. do n. e.)*. Moskva: Nauka.

Olkhovskiy, V. S., Evdokimov, G. L. 1994. *Skifskiy izvayaniya VII—III vv. do n. e.* Moskva: IA RAN.

Petrenko, V. G. 1967. *Pravoberezhnye Srednego Pridneprovya v V—III vv. do n. e.* Moskva: Nauka. Svod arkheologicheskikh istochnikov, D 1—4.

Polin, S. V. 1987. *Khronolohiia rannoskifskiykh pam'iatok. Arkheolohia*, 59, s. 17-36.

Privalova, O. Ya., Zarayskaya, M. P., Privalov, A. I. Dvugorbayaya mogila. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Drevnosti stepnoy Skifii*. Kiev: Naukova dumka, s. 148-178.

Skoryy, S. A. 2003. *Skify v Dneprovskoy Pravoberezhnoy lesostepi (problema vydeleniya iranskogo etnokulturnogo elementa)*. Kiev: IA NANU.

Terenozhkin, A. I., Ilinskaya, V. A., Chernenko, E. V., Mozolevskiy, B. N. 1973. Skifskiy kurgany Nikopolshchiny. In: Ilinskaya, V. A., Terenozhkin, A. I. (eds.). *Skifskiy drevnosti*. Kiev: Naukova dumka, s. 113-234.

Shramko, B. A. 1987. *Belskoye gorodishche skifskoy epokhi (gorod Gelon)*. Kiev: Naukova dumka.

Shramko, I. B. 2016. Kolchanniy nabor iz pogrebeniya kontsa VI v. do n. e. mogilnika Skorobor. *Arkheologiya i davnaya istoriya Ukrainy*, 2 (19), s. 270-279.

Yablonskiy, L. T. 2008. Novyye materialy k probleme formirovaniya kultury rannikh kochevnikov Yuzhnogo Priuralia. In: Korniyakova, L. N. (ed.). *Voprosy arkheologii Urala*. Ekaterinburg, s. 194-207.

Yablonskiy, L. T. 2009. Umbonoobraznyye zolotyye predmety skifskogo vremeni iz Filipovki. In: Bessonova, S. S. (ed.). *Epokha rannego zheleza. Sbornik nauchnykh trudov k 60-letiyu S. A. Skorogo*. Kiev; Poltava, s. 418-425.

Barow, J. (ed.). 1980. *Corpus Vasorum Antiquorum: Deutschland. Tubingen. Antikensammlung des archaologischen instituts der universitat*. Munchen, 3.

Beazly, J. D. 1956. *Attic Black-figure vase-painters*. Oxford: Clarendon.

Boardman, J. 1974. *Athenian black-figure vases*. London: Thames and Hudson.

Freyer-Schanenburg B. (ed.). 1988. *Corpus Vasorum Antiquorum: Deutschland. Kiel. Kusthalle. Antikensammlung*. Munchen, 1.

Kratzmüller, B. 2001. Eine attisch schwarzfigurige Augenschale aus dem früheren Besitz von G. Tschmelitsch. *Forum Archaeologiae*. Rezhyim dostupu: <https://homepage.univie.ac.at/elisabeth.trinkl/forum/forum0901/20kylix.htm> (Data zverenennya 7 bereznya 2019).

I. A. Kozyr, K. I. Panchenko, O. V. Chornyy

VASYNSKYI BARROW OF THE MIDDLE SKYTHIAN AGE

The article presents the results of a study from the excavation of the barrow of middle Scythian time in Vasyne (Znamensky district, Kirovograd region). Barrow was located in the upper reaches of the river Beshka, the right tributary of the Ingulets in its upstream. The main Scythian burial was committed on the surface of the ancient horizon. A complex wooden burial structure constructed of oak was partially burnt, but well preserved. In the center of the entire burial facility was a ground-based square ten-column wooden tomb (5.5 × 5.5 m) with a flat ceiling, around which a «pyramid» was built of horizontal layers of raw tree trunks, logs and logs, preserved to a height of 0.9—1.4 m. «Pyramid» at the level of the ancient horizon was surrounded by thin (5—7 cm) wooden flooring. The overall diameter of the wooden structure reached 19 m.

The southern sector of the «pyramid» was covered with a layer of clay. The nature of the firing of the wooden masonry, the good preservation of the wood,

some structural details of the «pyramid» itself, the presence of a clay pavement with products indicate the use of burning technology without access to air. The mound enclosed the annular ditch with two bridges in the western and eastern sectors.

The burial was accompanied by numerous remnants of the treasure in the form of fragments of ancient amphoras, including plump-throated Chios, thin-walled antique black-figured kilik, fragments of stucco vessels, and animal bones. In the filling of the tomb, remains of funeral gifts that fell after the destruction of the floor were found: fragments of wooden trays or stretchers, fastened with iron and bronze brackets with sacrificial food; the ruined bones of the horse, next to which was found a handful of mummified millet grains.

The burial itself was completely robbed. The skeleton of the buried and funeral inventory were absent. At the bottom of the tomb, only the skeleton of a servant with a bone piercing and a bronze tip of a basic type arrow lost by robbers were found.

Undoubtedly, the most interesting find was a stone anthropomorphic stele of gray granite, 2.65 m high, which depicts a standing warrior with a set of weapons, a rhyton and two hryvnia.

According to the totality of finds in the mound and images on the stele, it is possible to attribute the time of its construction to the turn of the 6th—5th centuries. BC. The scale of the wooden burial structure, the ditch around the mound, the find of a granite stele, the remains of a treyne and sacrifices indicate that a representative of the Scythian military aristocracy was buried here.

Keywords: kurgan, middle Scythian time, land tomb, anthropomorphic stele, ritual triune.

Одержано 19.02.2019

КОЗИР Ірина Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25006, Україна, kozyrir@gmail.com.

КОЗЫР Ірына, Candidate of Sciences in History, Associate Professor of the Department of the History of Ukraine, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Shevchenko street, 1, Kropivnitsky, 25006, Ukraine, kozyrir@gmail.com.

ПАНЧЕНКО Кирило Ігорович, викладач, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25006, Україна, pankir90@gmail.com.

PANCHENKO Kyrylo, Lecturer, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Shevchenko street, 1, Kropivnitsky, 25006, Ukraine, pankir90@gmail.com.

ЧОРНИЙ Олександр Васильович, кандидат історичних наук, доцент Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25006, Україна, komandarmus12@gmail.com.

CHORNYI Oleksandr, Candidate of Sciences in History, Associate Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Shevchenko street, 1, Kropivnitsky, 25006, Ukraine, komandarmus12@gmail.com.